

Georg K uhlewind Alapítvány

Hatvanegyedik hírlevél

Alapítványunk 61. hírlevelében folytatjuk **Georg K uhlewind *Dallam és csend*** című könyve szerkesztett változatának közlését. Az első szemináriumi nap első része következik. A magyar ford tas **Zsellér Gyula** munkája.

Fenyő Ervin

*

Első szemináriumi nap

Iván Szokolov zongorajátéka

GK: Ahogy azt legutóbbi  szej vetel nk n tett k, ma azzal a gyakorlattal kezdünk, amit reggeli imádságnak neveztünk. Mondok valamit erről a gyakorlatról azoknak, akik nem ismerik.

Ez a reggeli imádság k t részből áll. Egy el gyakorlatb l: keresünk magunknak egy olyan tárgyat, amit könnyen szemügyre tudunk venni, például azt a csillogó részecskét, ami a lámpaernyő alatt azt a ny llet összeköti, és először megk s relj k – ez az első vagy bevezető gyakorlat – nézni azt. Ezzel kezdj k:  n itt vagyok, az ott, megpróbálunk ott lenni a figyelmünkkel. Amikor már egészen ott van a figyelmünk, akkor elfelejtjük azt, aki itt  l; tehát odáig megy nk el a figyelmünkkel, hogy ezt itt elfelejtjük, és egyszer csak – ez  gy-ahogy előfordul – ott vagyunk, gyorsan visszajövünk, ismét odamegyünk és így tovább.

Hoz  szeretném még f zni: elker l nk minden feszültséget, azt is, hogy k zben er lk dj nk. Erre nincs szükség.  s megy. Azoknak, akik feszültségre hajlamosak, azt tanácsolnám, hogy nézzenek egy kicsit ferdén. Akkor ugyanis nem tudunk fesz lts t  válni. Aki mégis tud, az fesz lts gm v sz. Ez ritka.  s természetesen kezdetben a szemünkkel nem csak ezt a kis dolgot látják; hanem ha most elkezdem, akkor az egész ernyőt látom és talán még egy darab falat. Ha koncentrálok, akkor a látómező teljesen összehúzódik; tulajdonképpen egy pontra. Ez az. Néha ki fog kicsit terjedni ismét, utána összehúzzuk megint.  gy a legjobb. Ekkor alig j n feszültség. Ez a bevezető gyakorlat. Ezt körülbelül egy percig csináljuk. Keressenek maguknak valamit, ami ennek megfelel. Egy kis tárgyat. Nem virágot. Az t l szép. Hanem valamit, ami nem annyira vonzó.

A csoport a gyakorlatot végzi

A reggeli imádság abban áll, hogy az odaadásnak ezt a mozdulatát egyszer megism telj k, és most onnan, ahol a figyelmünkkel vagyunk, egészen lassan idejutunk: a magam- rz sbe.  s akkor megint lassan vissza – mert gyorsan megy magától. De lassan. Kicsit segíthetünk magunknak azzal, hogy elképzeljük, hogy onnan kifeszül egy egészen vékony fonál, egy p kfon l id ig, és  n ezen a fonálon mozgok ide-oda. Ha megy, javaslom, tegy k meg az utat kétszer: tehát ott kezdünk, egyszer visszajövünk, akkor lassan megint odamegyünk, akkor még egyszer visszajövünk, és a középen állva maradunk. Valahol. Hiszen a közép, szó szerint, nincs a térben, mert a figyelem nem a térben mozog, és ennek ellenére tudjuk térben ábrázolni és

kifejezni. Értik? Tehát a lényeg: lassan ide-oda. Ez az, ami nehéz, mert hajlamosak vagyunk arra, hogy azonnal visszatérjünk, mint egy inga, mint egy gyors inga; de hogy lassan csináljuk, ebben áll a gyakorlat. Ez a reggeli imádság. Ha meg tudnánk állni a középben – nem szükséges, de megpróbálhatjuk. Ez olyan két perc.

A csoport a gyakorlatot végzi

Néma értés

Ez a gyakorlat nagyon alkalmas arra, hogy sokat tapasztaljunk meg a figyelem lényegéből. Nevezetesen, mindegy, hogy mit észlelünk, hogy belső vagy érzékszervi észlelés: a figyelem azzá lesz, amit észlelünk, és nem észlelünk mást. Olyan formát, amelyet a figyelem nem vesz fel, nem észlelünk. A figyelem mindig annak a formáját veszi fel, amit észlelünk. De fordítva is mondhatjuk. Nincs ok és okozat, hanem egy és ugyanazon folyamat van. Egyek leszünk azzal, ami végbemegy. Ha ezt a folyamatot átálusszuk – és a hétköznapi tudatban ezt tesszük azzal a folyamattal, ami általa a tudatban megjelenik, bármi legyen is az –, akkor beszélünk tárgyról. Én itt vagyok, az ott van. És a gyakorlaton belül, az odaadás fázisában, a tárgy megszűnik tárgy lenni. Erre egyáltalán nincs nevünk. Nem nevezhető meg az, ami történik. Legfeljebb azt mondhatjuk, hogy *azzá* leszünk. De ez már dualisztikus kifejezés és ezért nem egészen megfelelő, és ezért mondja a Zen-buddhizmus: *Amikor kinyitod a szádat, már késő.* Ez a már megtörtént katasztrófa. Egy 9. századi zen-mester, Huang Po¹ mondja: *A halk értésről, a néma értésről van szó.* Ezen azt érti: az ember szavakkal nem tud magyarázni, kifejezni sem, tehát a halk, hallgató értés tulajdonképpen a cél. Ezeket a nézeteket vagy leírásokat természetesen nem csak a zen-irodalomban –, mely rendkívül nagy és kiterjedt, úgy értem időben, a 6. századtól napjainkig – találják meg. Még ma is keletkeznek egészen nagyszerű szövegek, mert Japánban a legtöbb filozófiaprofesszor egyben zen-mester is, és filozófiájuk nem spekulatív, hanem – mondhatnánk – tapasztalati, tapasztalatokra épülő filozófiájuk van, körülbelül olyan, amilyenre Steiner azt mondja: *Seelische Beobachtungsergebnisse nach naturwissenschaftlicher Methode* [Lelki megfigyelések – természettudományos módszerek szerint] – ahogy *A szabadság filozófiájának* mottója szól. És természetesen megtaláljuk ezt a mondatot Kitarō Nishidánál², a mai japán filozófia atyjánál. A mondat 1911-ből származik, és *A jóról* című könyvben³ található. Mindent, amit itt mond, semmiképp sem írnék alá; de van egy olyan mondat benne, mely – hogy úgy mondjam – bombaként találja el az egész dualisztikus világfelfogást. Azt mondja: *nem a tudat van a testben, hanem a test van a tudatban.*

Ha szétnézünk, szinte ugyanezt a mondatot megtaláljuk Meister Eckhart⁴ egyik német prédikációjában, Josef Quint kiadásában. Ő fordította modern németre, és úgy látom – amennyire érzékelnem tudom – többnyire jól. És ebben a 11. prédikációban⁵ ez áll: *inkább van a testem a lelkemben, mint lelkem a testemben.* Igen, ez szinte ugyanaz; nem hiszem, hogy ezt a szöveget Nishida ismerte, semmiképp sem hiszem. Nishida nem tudott németül. És a japán könyv 1911-ben jelent meg, valószínűtlen, hogy Eckhart mestert ismerte. Természetesen

¹Huang Po (kb. 777-850) kínai zen-mester

²Nishida Kitarō (1870-1945) japán filozófus

³Nishida: *An Inquiry into the Good* (A jó kutatása) (1911); német címe *Über das Gute* (Insel Verlag, Frankfurt am Main, 1989)

⁴Eckhart mester (1260-1328) Domonkos-rendi szerzetes, kora egyik legjelentősebb gondolkodója

⁵Meister Eckhart: *Deutsche Predigten und Traktate* (Herausgeben und übersetzt von Josef Quint) (Diogenes Taschenbuch, 1979; Diogenes Verlag AG Zürich; 201. oldal). Magyar kiadásokban: Eckhart mester: *Beszédek* (Kairoz Kiadó, Budapest, 2003; 5. prédikáció, 35. oldal; Adamik Lajos fordítása); Eckhart mester: *Válogatott prédikációk* (Typotex Kiadó, 2017; fordította Schneller István; 10. prédikáció, *A lélek napjáról*; a 153. oldalon)

tovább megy: *Testem és lelkem inkább vannak Istenben, mint önmagukban; de az igazságosság ez: minden dolgok oka az igazságban van. Ahogy Szent Ágoston mondja: Isten közelebb van a lélekhez, mint az önmagához. Isten és a lélek közelsége nem ismer igazi különbséget.*

A dualitás, mint valamennyi problémánk oka

Itt derül fény nyugati kultúránk fejlődésének abszolút tragikumára. Az abszolút tragikus ugyanis az, hogy a kereszténységben, a tradicionális kereszténységben, Isten és ember dualitást képez. Ez ugyanaz, mint amit előzőleg mondtam: ez minden problémánk oka. Kivétel nélkül erre vezethetők vissza. A kereszténység tulajdonképpen azért jött, hogy ezt a dualitást, már Jézus Krisztusban, a központi figura személyében, megszüntesse. De már a 4. századtól kezdve a kereszténység teljesen ószövetségité lett – Steiner fejezte ezt ki így. Az *Ószövetség* itt van, itt volt, hogy a dualitást az emberiség tudatához vezesse. A mindenható Isten és az Istentől elválasztott ember. Ez volt az *Ószövetség* küldetése, míg a kereszténység küldetése az ellenkezője volt: hogy ember és Isten eggyé váljanak, tudatosan ismét eggyé. Öntudat. Simone Weil⁶ szélsőségesen képviselte azt az ügyet, hogy a tradicionális kereszténység dualisztikus – ez vallási dualitást jelent –, és tulajdonképpen ezért maradt tehetetlen az éppen úgy dualisztikus tudománnyal, természettudománnyal szemben. A természettudomány dualitáson alapul: nincs ember és Isten, hanem ember és világ van. Tehát azt mondhatnánk, ez az ügy már nagyon félrecsúszott.

Még egyszer szeretném kedvenc jezsuitámat, Anthony de Mello⁷-t idézni. Indus volt, és annyira szabad, annyira antiklerikális, és főleg olyan humoros, hogy a mostani pápa, Ratzinger⁸, még Mello halála előtt – ez 1987-ben történt – egy óvatosságra intő levelet írt ellene, és az akkori pápa⁹ ezt aláírta. A dokumentum tehát létezik. Majdnem kizárták az egyházból. Tehát magával ragadó humorú és teljesen antiklerikális. Ezt minden egyháznak nehéz elviselnie. Egy kis könyvecskéje, címe: *Egy perc képtelenség*¹⁰. És van benne egy beszélgetés, ahol egy mester azt mondja: *Az a tévedésed, hogy önmagadon kívül keresed az Istent. Belül keressem hát? Nem látod, hogy bensőd rajtad kívül van?* Ugyanis, ha figyelmemet a bensőre irányítom, akkor ez a figyelem azonnal tárgygyá lett, tehát valóságos bensőmön kívülivé. Mert valóságos bensőm éppen az, amit most teszek. Tehát, *amivel* nézem ezt a tárgyat, *az* a bensőm, és mindaz, amit tárgyként látok, legyen az akár lélek, szellem vagy Isten vagy bármi más, az tárgy és kívül van. Még hozzá kell fűznöm egy mondatot. Ez Mello-nál nincs meg: „És nem látod, hogy a külső már benned van?” Igen, most mindkettő miénk, magyarul úgy mondják: átesünk a ló túloldalára. De nem tudunk ülve maradni ott fenn. Vagy így, vagy úgy. Egyik sem igaz. Az, amit bensőnek nevezünk, azáltal, hogy tárgygyá, külsővé lesz, és amikor most kifelé nézünk és a szép eget látjuk – igen, hogyan is látjuk? –, már belül van. Ennek ellenére, miután láttam, megint kint van. Ez nem csak összekuszál teljesen, hanem képtelenség a „most”-ban, a „most”-ot észlelni, ez tulajdonképpen az oka annak, hogy képtelenek vagyunk eldönteni: mi az, ami bent van és mi az, ami kint? Abban a pillanatban, amikor figyelmünket szeretett bensőnkre irányítjuk, az már kívül van. Abban a pillanatban, amikor szemügyre veszünk valamit – abban a pillanatban, amikor észleljük, egy pillanattal sem később – abban a pillanatban, amikor valamit észlelünk, nyilvánvalóan a tudatban van. De ismét úgy észleljük, hogy azt mondjuk: nem, az ott kívül van, mert ezt az átmenetet mindig átalusszuk.

⁶ Simone Weil (1909-1943) francia író, filozófus, aktivista

⁷ Anthony de Mello (1931-1987) jezsuita szerzetes

⁸ Joseph Aloisius Ratzinger (1927-) 2005 április 19-től 2013. február 28-ig XVI. Benedek néven pápa

⁹ II. János Pál (eredeti nevén Karol József Wojtyła) (1920-2005 április 5.) pápa 1978-tól haláláig

¹⁰ *Egy perc képtelenség* – németül: *Eine Minute Unsinn* – magyar kiadása még nincs.

A végzetes kérdés: mi az elsődleges, a tudat vagy a világ?

Nyugaton a kérdés természetesen mindig ez: mi az elsődleges? Az ott kint, vagy a tudat? Tehát arról van most szó, hogy tudatos vagy nem tudatos marxisták vagyunk-e – szinte mindannyian az utóbbiak vagyunk. A marxizmusnak nincs köze Marxhoz¹¹. Egyáltalán nincs. A marxizmus az a szilárdan meggyökerezett érzés, hogy *az* ott kint önmagában, hozzájárulásom, együttműködése nélkül létezik, hogy a világ van. Ez egy szélsőség, és látjuk, hogy az egész nyugati világ totálisan marxista, anélkül, hogy észrevenné –, ami egy fokkal rosszabb, mint a tudatos marxizmus. Mert egy tudatos marxista legalább tudja, hogy ez a világnézete. De azok az emberek, akik pontosan így éreznek – mert ez érzés, racionálisan nem megalapozható; ez egy érzés: a világ itt van, adott –, nem tudatosan csinálják, hisznek, legyenek akár vallásosak, jó keresztények vagy jó muszlimok stb. Vagy akár jó antropozófusok. Magában a nyugati filozófiában is alig vannak szélsőséges nézetek ebben a kérdésben. Természetesen van a szolipszizmus¹². Igen, természetesen megvannak a problémái. A konstruktivizmus, amelynek képviselői azt mondják: *elsődleges a tudat* – ezzel legalább annyi nehézségük van, mint az ellentétes nézettel. Egyet már említettem tegnap. De a második nehézség természetesen az, hogy mi meglehetősen ugyanabban az észleleti világban élünk. Tehát nem hiszem azt, hogy ahol – mondjuk – egy verebet látok, ott Barbara és Friedrich asszony – mondjuk – egy krokodilt látna. Ők is verebet látnának. Talán, ha képzett madarászok, akkor azt is tudják, hogy milyen fajta ez a veréb. Akkor ők másképp tudják ezt látni, ahogy egy erdész másképp látja az erdőt, mint egy nem erdész; de hogy veréb helyett mosómedvét látnának, azt nem hiszem, az szinte kizárt. Tehát ez is probléma. Ha a tudat az elsődleges, hogyan élhetünk körülbelül ugyanabban az észleleti világban? Nem működik? Nem működik.

És ezt a kérdést tulajdonképpen – tudomásom szerint – csak a keresztény misztikusok oldották meg tapasztalati úton és természetesen a zen-mesterek, akik kezdettől fogva foglalkoztak ezzel a problémával. És mi is foglalkozunk vele. Tehát a kérdés: mi az elsődleges? Ha így tesszük fel a kérdést, akkor nem válaszolható meg. Mindig átesünk a ló egyik oldaláról a másikra. Nem tudunk nyeregben maradni.

Schiller¹³, a nagy költő, ezt például nagyon pontosan érezte; de ő sem tudta megkerülni, feltételeznie kellett egy világot, mely önmagában megáll. Nem tudta megkerülni. Ahogyan Kant¹⁴ sem. Ez volt aztán gondolkodási hiba, mert ahol „magánvaló” létezik, ott már tudat van. Kant sem tudta kikerülni: ha mindent lehántunk, ami az emberi tudatból származik, akkor még mindig marad kint valami, ami van, gondolta ő. És nem vette észre, hogy az egész gondolatmenet is az emberi tudatban van. Ahogyan sok minden egyebet sem vett észre. Figyelemreméltó. Elmondhatom? Az antinómiái¹⁵. Az antinómiák abban állnak, hogy ő rámutat, hogy a gondolkodás nem tudja eldönteni, hogy határolt-e a világ, vagy sem, vagy, hogy a világ megvolt-e már mindig vagy sem. Érveket hoz fel az egyik és a másik mellett. És ezek mindig egyensúlyban vannak. Ez vezet a következtetésre: a gondolkodás tulajdonképpen nem alkalmas ilyen kérdések eldöntésére. Nem veszi észre azt a gondolkodást, amelyik ezeket a gondolatmeneteket létrehozza és összehasonlítja, és azt mondja: az ember határozatlan. Azt a gondolkodást, amely rá tud erre a két gondolatmenetre nézni, nem veszi észre. És ez éppen a mostani gondolkodás. A gondolat veszi észre; ezeket is hasonlítja össze. Azt mondja: az egyik

¹¹ Karl Marx (1818-1883) német filozófus, közgazdász, a kommunista mozgalom és a róla elnevezett marxizmus elméleti megalapozója

¹² Olyan filozófiai irányzat, mely azt tanítja, hogy az emberi tudat az egyetlen valóságos létező. Minden más csak a tudat terméke.

¹³ Johann Christoph Friedrich Schiller (1759-1805)

¹⁴ Immanuel Kant (1724-1804)

¹⁵ Ellentmondás két egymást kölcsönösen kizáró és logikailag egyenlő meggyőző erővel igazolható tétel között.

érv éppen olyan jó, mint a másik. Azt a gondolkodást, amelyik ezt ki tudja mondani, amelyik e két gondolatmenet felett áll, nem veszi észre. Azt, hogy a gondolkodás nem csak ellentmondó gondolatmeneteket tud létrehozni, hanem azt a kijelentést is, hogy mindkettő azonos mértékben érvényes. Miféle gondolkodás ez? Kant az egyik legtudatosabb gondolkodó volt. És mégis belebukott ilyesmibe. Schiller szintén.

Igen – talán kérdeznének? Ideje lenne.

Kérdés: Schiller és Goethe¹⁶ között van-e ezen a területen különbség?

Goethe ezeket a kérdéseket gondosan elkerülte.

Egy résztvevő hölgy: Goethe mégis ezt írta: „minden egy”.

Igen, nem veszi olyan komolyan. „*A gondolkodáson, hála istennek sohase gondolkodtam.*” – ez a szép kijelentése. Igen, hála istennek.

Kérdés Kant gondolkodásához

Kant rámutat, hogy a gondolkodás ilyen kérdés megválaszolására nem képes. Ellentmondásaival ez volt a célja. Csak azt a gondolkodást nem veszi észre, amelyik ezt az összehasonlítást teszi, és azt mondja: Aha, itt az egyik gondolkodás, ott a másik gondolkodás, döntetlen. Ezt nem veszi tekintetbe.

Volt szerencsém feminista „filozófiákkal” találkozni. Ez éppen olyan. Azt állítják, hogy van férfias gondolkodás és nőies gondolkodás. De ki állíthatja, hogy az egyik nőies, a másik férfias? Én amellet a gondolkodás mellett vagyok, amelyik ezt a különbséget látja. Amit mi így nevezünk, az ugyanis: csak egy gondolkodás van; de van női gondolkodási hiba és férfi gondolkodási hiba. És ezek színezik az egy gondolkodást, és ezt nevezik aztán „nőies gondolkodásnak” és „férfias gondolkodásnak”.

Kérdés: Mi tart valakit az ellentmondásokra nézve a nyeregben?

Ezzel a kérdéssel: a tudat az elsődleges vagy a dolgok? A nyereg nem található. Nem a ló hátán keressük, hanem a hasán. Ott nem lehet. Az ellentmondásokkal nincs probléma. Ezzel ugyanis úgy van, hogy valaki bebizonyítja, hogy a világ mindig, örökké volt, a másik bizonyíték, hogy a világ nem volt mindig, és nem örök. Ennek nincs köze a nyereghez. Ez egyszerűen két gondolatmenet, amikkel egyformán jól lehet érvelni. Ez a nyereg-kép abban áll: a világ, a dolgok elsődlegesek, vagy a tudat? Mert ha azt mondom, hogy a világ az elsődleges, azt mondom: honnan tudod? Ha azt mondom, a tudat az elsődleges, azt mondom: komikus, hogy meglehetősen ugyanaz az észleletünk van. Az is probléma, hogy amikor Jakabbal beszélek, hogy is van ez? Ő az én képzetem és én az övé? Ezt a „vagy”-ot, „sem”-et nem lehet fenntartani.

Sokat beszéltem tegnap kontinuitásról és diszkontinuitásról; arról, hogy részenként ismerünk meg. A diszkontinuitás két forrásból származik: egyrészt abból, hogy érzékszervi észlelésünket – a felnőtt, nyugati neveltetésű emberekre gondolok – fogalmak szövik át. Azaz, ha kinézek, tulajdonképpen semmit sem látok, legalábbis semmit, amit megnevezhetnék. Semmit. Tehát, semmi gondom. Tetőket látok és ablakokat és gerendákat és falakat és színeket és fákat. Nem hallják, amit látok? Egy gyermek, aki nem tud fogalmilag látni, nem tudhatja, hogy egy dolog hol végződik. Nem tudhatja, hogy a virágok és a cserép különbözik, és hogy a cserép a talajjal

¹⁶ Johann Wolfgang Goethe (1749-1832)

nincs összenőve. Aki nem ismeri a virág, a cserép, talaj fogalmát, az ezt nem tudhatja. Nem tudja, hogy ez nem egy. De a felnőtt érzékszervi észlelését fogalmak szövik át, és mivel a fogalmak egyediek, folytonosságot nem alkotnak, összefüggéstelen egyedi dolgokat látunk. Ez a megismerésbeli diszkontinuitás egyik forrása.

Diszkontinuous beszéd – kontinuous értés

Ezután talán megkérdezik: miért van ez így? Ez azért van így, mert a nyelv diszkontinuous. Minden emberi nyelv. Egyébként, nagyon különböző módon. A diszkontinuitások egyáltalán nem hasonlítanak. Vannak polyszintetikus nyelvek – óriásszavakkal, látszólag óriásszavakkal; ezek az óriásszavak néha nem is hosszúak; de ha lefordítjuk őket, akkor bekezdéseket kapunk¹⁷. Mellékmondatokkal, pontosvesszőkkel, mit tudom én. És egy afrikai nyelvben ez egy szó. Központi szó, ami elé és mögé tett ragokkal egy bekezdés lesz, ha lefordítjuk. De ennek ellenére sokkal kevésbé diszkontinuous, mint a magyar nyelv, vagy mint bármelyik indoeurópai nyelv. Mégis vannak mondatai, nem folyik minden egybe, hanem szerkezete van, tehát diszkontinuous.

A folytonosságot először az értésben találjuk meg. Az értés nem diszkontinuous. Ezért nem tudjuk megszámlálni, hogy az utolsó tíz percben hányszor értettünk. Próbálják megszámlálni. Nem megy. Mert állapot, folyamat, és nem szakaszonként történik. De ez az egyébként folytonos folyamat meg-megáll, és ahol megáll az értés, ott jön létre egy fogalom. A fogalom, mondjuk, megfagyott értés, és ez az egész fogalmiság tulajdonképpen azt jelenti: az értés megállt, ezen a ponton is. És ez a pont a közönséges gondolkodásban fogalomról fogalomra lép, rosszabb esetben szóról szóra. Mivel a fogalmak jelet kapnak, akár a nyelvtől, akár az emberek alkotnak fogalmakat – amikkel tele van az egész tudomány és technológia, ebből is látható, hogy a fogalmiság jár elől. Ha azt mondjuk: kvantum-fizika, a fogalmiság már itt van, anélkül, hogy megneveztük volna előzőleg. Már itt van valami, ezeket nevezzük kvantumoknak. A kvantumok – latinból kölcsönzött szó. És azt jelenti: az átmenetek nem folytonosak, hanem ugrásszerűek.

És tulajdonképpen a gyereknél is így van, a kisgyereknél. Amikor beszélni tanul, előbb vannak fogalmai, mint szavai. Ez azt jelenti, hogy megérzi, amit az anyja mondani akar. Ez a nyelv jelentés- és értelem-oldala. Hallja az akusztikus jeleket, és ezeket össze tudja kötni azzal az értéssel, amely már korábban megvolt. Tehát, azt mondanám, hogy ez így van az individuális fejlődésben. Az emberiségnél is így volt, valószínűleg. Azt mondanám, szinte biztos.

Csak az titok, egészen nagy titok, hogy egy nyelv miként jött létre. Hogy mehetett végbe egy nyelv kialakulása? Mindig egy embercsoportot kellett megragadnia, nem egy individuális embert.

Ha mondjuk egy ember önmagában kitalál vagy kigondol egy nyelvet, közölni nem tudja, mert a többiek semmit sem értenek belőle. Meglehetősen titokzatos, hogy hogyan ment ez végbe, de azt hiszem, hasonlóan, mint a kisgyereknél. De ebbe most nem megyünk bele, követjük a Francia Akadémiát – ahol, azt hiszem, kétszáz éve nem szabad foglalkozni ezzel a kérdéssel. Megtiltották, mert végtelen vitákba keveredtek, amikből semmi sem sült ki. Erre azt mondták, hogy ezzel a kérdéssel az Akadémia nem foglalkozik. Majd elfelejtették. De ez a tilalom sokáig érvényben volt.

Most még azt mondanám, hogy sokat fogunk a fény természetével, nevezetesen a belső fény, a figyelem természetével foglalkozni. Mert e nélkül a külső fény sem kezelhető. És itt

¹⁷ Magyarul általában jóval kevésbé hosszán, mint pl. németül.

természetesen óriási szerepe van annak, amit üres tudatnak vagy üres figyelemnek nevezünk. A képességek mindig üresek. Ez a mi szerencsénk.

Ez által tudnak a képességek különböző formákat felvenni, vagy formákat létrehozni is. Ezt tegnap érintettük is. Megkérdeztem Ivánt, hogy észleli-e a képességét, amikor nem játszik. De a képesség üres, ezért mindent eljátszhat. Ha nem lenne üres, forma nélküli, akkor csak bizonyos darabokat tudna eljátszani, és semmi újat nem tudna hozzátanulni – és mert komponál is –, nem tudna új zenét csinálni. Ehhez tartozik, hogy a képesség, ez a zenei képesség, forma nélküli. Minden képesség forma nélküli, és a centrális képesség – a figyelem – természetesen elsősorban. De minden emberi képességnek van egy stílusa, és ez a stílus nem más: Logosz által hangolt, azaz: értelemre hangolt. Hogy az értelem mi – azt nem tudom megmondani. Nincs definíciója. Még körülírás sincs, mert ha lenne, azt tételeznék fel, hogy aki hallja, már értelemre van hangolva, ami nélkül semmilyen magyarázatot sem tudnánk megérteni. De nincs magyarázat. Nincs külső ismertető jegy arra, hogy mi értelmes és mi értelmetlen. Tegnap hoztam erre példát: hogy egy mondat nyelvtanilag helyes, egyáltalán nem jelenti azt, hogy értelme van. Lehet tökéletes nyelvtanilag, amellet teljes értelmetlenség. És ha megkérdezik: hogyan ismerem hát fel, hogy valaminek értelme van? Nincs hogyan, nincs ismertető jegy. Egy értelmes mondatot arról ismerek meg, hogy... és nincs tovább. Arról, hogy értelme van. Arról. Nincs visszavezetés valami másra. Ahogyan az is, hogy azt mondom: ez igaz. Hogy ismerem fel? Az igazságnak sincsenek külső jegyei. Egyébként, ha arról lehetne megismerni az igazságot, hogy piros nyakkendőt visel, akkor minden hazugság azonnal piros nyakkendőt öltene, és akkor meg arról vitatkoznánk, hogy az a piros az igazi árnyalat-e vagy sem. Az egyetlen, amit mondhatok, hogy értelem és igazság úgy állapítható meg, hogy érezzük őket. És mert érezzük, ezért tudjuk gondolni is őket. Mert, mint tudják – ezt nagyon gyakran megbeszéltük –, a gondolkodás érzésen alapszik, nevezetesen, a logikusságon. A logikusságot érezzük. Steiner igazságérzésnek is nevezi. Más nincs. A gondolhatóságban sincs. Tulajdonképpen talán ez a sajátos, mert különben azt mondhatnánk: na, igen, ahol az érzés viszi a szót, ott értelemre és jelentésre nincs definíciónk. De a gondolhatóságban sincs. Most azon gondolkodom, kinél találtam ezt meg. De nem találtam meg. Talán olyan gondolkodóknál, amilyen Wittgenstein. Ő talán sejtette.

Gödel és Einstein

De még valamit el kell mesélnem. Nem tudom, hogy van-e valaki itt, aki ismeri Gödel¹⁸ tételét. Gödel semmi más, mint matematikus, aki majdnem megmutatta azt, amit most mondtam. Azon vagyok most, hogy megértsem, amit gondolt. Körülbelül negyedévembe telt, hogy elsajátítsam a nyelvét. De amit leszűrtem: nem találhatunk formális ismertetőjegyet arra, hogy valami igaz-e vagy sem. És még a gondolkodás, a matematikai gondolkodás sem képes rá. Vannak esetek, amikor a matematikai gondolkodás nem tudja eldönteni, hogy egy tétel igaz-e vagy sem. Azaz: intuícióra van szükségünk. Ez mintegy összefoglalója annak az embernek, aki majdnem olyan alakja a matematikának, mint Einstein¹⁹ a fizikának. Nagyon jó barátok is voltak. Mind a ketten Princetonban dolgoztak. Gödel később megőrült, pszichiátriai betegként halt meg. De Einstein azt mondta: *Csak azért járok már be az intézetembe, hogy a visszaúton Gödellel beszélgethessek.* Van is fénykép róluk, amint sétálnak. Csak azért akartam ezt megemlíteni, mert Gödel tulajdonképpen a gondolkodás gyökeréig hatol, ameddig el lehet menni, és megmutatja: a gondolkodás nem önmagán, hanem valami máson alapszik. Ezt nevezzük –

¹⁸ Kurt Gödel (1906-1978) osztrák matematikus és tudományfilozófus

¹⁹ Albert Einstein (1879-1955) Nobel díjas elméleti fizikus

vagyis nevezi Steiner – igazság-érzésnek. Logikusság-érzésnek. És ez azon a harminc oldalon áll, amit ez az ember a diplomamunkájaként készített.²⁰

Most rövid szünetet tartunk, és utána meditálunk.

Meditáció

Amit észlelünk, *azzá válik*. Tehát, amit látunk vagy hallunk, vagy gondolunk, az tulajdonképpen saját figyelmünk, amely különböző formákat vesz fel. Ez nagyon világos a teremtő tevékenységben. Itt nincs a figyelemnek adott mintája, valamivé *válik*. Itt nyilvánvaló, hogy *azzá lesz*. Amikor kitekintünk, akkor ez nem olyan nyilvánvaló. De a reggeli imádságban is megtapasztalható, hogy a figyelem azzá válik, amire koncentrálnak. Abban a pillanatban, amikor az önfeledtség beáll, világos lesz. De ezt nagyon gyakran leírták, Steiner is leírta. Egy kicsit, egész kicsit magasabb világban úgy észlelünk, hogy azzá válunk. Ez a változás az, amit észlelünk; de ebből valami nagyon fontos következik: és ez ennek a meditációnak a témája. Ugyanis mondhatnánk: jó, ismerünk hasonló folyamatokat, ahogy pl. a folyadék fölveszi az edény formáját. Vagy, ahogy a fény fölveszi annak a tárgynak a formáját, amelyikről visszatükröződik. De a figyelem vagy a belső fény tud még valamit, ami így fogalmazható meg: a figyelem azt észleli, ami, amivé válik. Nemcsak azzá lesz, de észleli is azt. Tehát a következő képpel: a folyadék fölveszi az edény formáját; de most: észleli is azt. Igen, azt hiszem, ez az egyetlen ősjelenség, amely egyáltalán létezik. Ez az: amit megismerünk vagy látunk, vagy gondolunk, vagy érzünk, mindenkor az érző, a gondolkodó, az akaró, a látó figyelemmé lesz, amit ugyanez a figyelem észlel. A forma, akármilyen legyen is, például egy tapasztalat – az is forma, minőség –, minden, amivé a figyelem lesz, amivé alakul, azt egyidejűleg észleli. Megfoghatatlan csoda, amire tulajdonképpen nincs analógia a fizikai világban. Hogy valami lesz, hogy valamivé válik, és ugyanakkor észleli is azt. Ez – azt mondanám – a fény tisztán szellemi oldala, a belső fényé, a figyelemé. Semmit sem észlelhet, amivé nem lesz; és amivé lesz, azt észlelnie kell. Észlelés és lét – észlelés most az észrevétel értelmében, és lét teljes összekapcsolódása ebben a pontban. Tehát a meditáció így szól: *Amivé lesz a figyelem, azt észleli*. Hagyjunk időt magunknak.

A csoport meditál

[Georg Kühlewind meditációról való beszámolója:] Ez alkalommal közvetlenül mentem a meditációba, és megállapítottam: egyszerűen témául vettem a mondatot, és megállapíthattam róla, hogy a figyelem mindig észleli önmagát, akkor is, amikor tárggyá lesz. Tehát, amikor kitekintek és az ablakot látom, akkor a figyelem ablakként észleli magát, mert ablakká lett. Ez új meditációs mondat: *A figyelem mindig észleli önmagát*. Ez az „azzá levés” – ebben a periódusban elmélyülést²¹ gyakoroltam, ezt is lehet csinálni; belemehetünk a meditációba, aztán az elmélyülésbe, majd ismét a meditációba; ahogy adódik. Azt gondoltam: miért észleljük ezt az „azzá levést” olyan ritkán? Észleljük minden művészi tapasztalásban. Van, aki ott sem észleli, de ott könnyebb, mert a művészetben természetesen érzésben vagyunk. A művészetben és az érzésben egyáltalán nincs dualitás. Nincs. Nem érzek tárgyakat. Érzéseket érzek. Azaz, ezek az érzésekké leszek az érzésben. Nem tudok olyasmit érezni, amit nem érzek. Ez egyszerűen értelmetlenség. És megállapítottam, hogy általában mi hiányzik az észlelésben ahhoz, hogy „azzá” váljunk? Mert, ha azt mondom, hogy a figyelem „azzá” lesz, vagy mi „azzá” leszünk – ezek szinonimák: tehát, ami hiányzik, az a koncentráltóság. Amikor nem vagyok

²⁰ Ez föltehetően nem felel meg teljesen a valóságnak, egyrészt inkább doktori disszertációról van szó, másrészt abban is még csak az előszele van az „incompleteness theory”-nak. De ez nem változtat a lényegen.

²¹ A meditációt megelőző elmélyült, koncentrált gondolkodás („Besinnung”).

koncentrált, akkor az is előfordulhat, hogy észre sem veszem, hogy a figyelmem mivé lett. Ez nincs egészen így. Felszínesen azért észrevesszük. A koncentrálttság úgyszólván a feltétele annak, hogy azokhoz a tapasztalatokhoz jussak, amelyek ebben vagy a második meditációban megmutatkoznak.

Ez természetesen az önfeledtséggel függ össze. Talán az önfeledtség jön elsőként. Nem vagyok biztos benne, hogy mindenkinél első lesz, vagy egyszerre történik, vagy talán először az „azzá levést” észleljük, és azután az önfeledtséget. És természetesen: *Én leszek azzá*. Amikor azt mondom, a figyelem, az egyszersmind azt jelenti: *Én leszek azzá*. Az önfeledtség köti össze ezt a két megfogalmazást. Ugyanazok.

Akkor vissza a meditációba. Végrehajtottam a másodikat: *A figyelem mindig észleli önmagát* – és ahhoz a tapasztalathoz jutottam: és ebben van az Én valósága. Abban, hogy a figyelem mindig észleli magát, nevezetesen, ha mint virág, mint asztal, vagy bármilyen formát is vesz fel; ebben rejlik az a lehetőség, hogy ő maga is egyszer tiszta állapotban, azaz forma nélkül vagy üresen vegye észre magát, mert önmagát úgy-ahogy mindig észreveszi. Minden tapasztalatban, nem csak érzékszerviben.

Ezután ismét kijöttem a meditációból, és ekkor eszembe jutott valami, amit a reggeli imádságra vonatkozóan elfelejtettem megemlíteni. Valószínűleg többen is észlelték, azaz észrevették a délelőtti kezdetén, hogy ez az ide-odajárás a téma és közötttem összefügg a lélegzéssel. Ez valahogy magától beáll. Egyénileg különböző módon; de valahogy összekapcsolódnak. Magától, nem kell rá törekedni.

És még valami: amit ürességnek hívunk, annak vannak szinonimái. Mondhatnánk: tudatfeletti. Ami tudatfeletti, az mindig üres. Üresség, képesség, vagy semmi, vagy Nirvána, azok a kifejezések, amelyekkel ezt a még formamentes, még alakot nem öltött figyelmet nevezhetjük meg.

Néhány megjegyzést tennék ahhoz, amit ebből a körből hallottam. Arra a kérdésre nézve, hogy egyáltalán miért vannak koncentrált és szétszórt időink, már feleltem. Amikor a figyelem szétszórt, akkor annak esélye, hogy egy tárgyban, egy objektumban észrevegye magát, sokkal csekélyebb. Egészen világos: mert minél kevésbé vagyunk koncentráltak, annál gyengébbek a témák is. Noha mondhatjuk: csak látszólagos, hogy több téma lehet egyszerre a figyelelmünkben. Valójában váltakozik. Villámgyorsan fut sok témán keresztül; de tulajdonképpen mindig csak egy van valójában a centrumban. És ez a szétszórtság az, aminél azt mondhatjuk: igen, észre sem veszem, hogy a figyelmem mivé lett.

Friedrich asszony mondott valami érdekeset. Hogy ugyanis ő benne volt a fa szagában. Azt mondta: „testileg”. Nem vagyok olyan biztos benne, hogy egyáltalán bármilyen érzékszervi észlelés testi észlelés lenne. Az érzékek, ha éppen nem betegek, nem észlelnek. Amikor a szem egyébként egészséges, akkor azt észleli, amit a szem lát; de nem magát a szemet. Azaz, az érzékek önzetlenek. *Magukat* nem észlelik. Ha a szem begyullad, igen, akkor rögtön észleli magát. Ez tulajdonképpen kép. Mondhatnánk: amikor az érzés nem beteg, azaz nem önérző, akkor nem észleli magát. Akkor érzésként észleljük: a formákat és a színeket és minden minőséget az érzésben. És a magam-ézés tulajdonképpen betegség, noha teljes mértékben szükséges az egyéni és emberi fejlődésben.

A lim-lom szubjektív, az üresség egyéni

A szubjektivitás azáltal jön, hogy a figyelmet tulajdonképpen már átjárták a lim-lomok. A lim-lom az, amit az élet folyamán összegyűjtöttünk: szokások, előítéletek, érzés előítéletek is. Amikor itt van, akkor úgy van itt, hogy – mondhatnánk – nagyon szubjektíven észleljük. Ennek nem kell így lennie. Tétélezzük fel, hogy el tudjuk a lim-lomot tüntetni, ami egyenlő egy hatalmas Augiász-istálló kitakarításával. – Azt hiszem, hogy amit Héraklész megtett, az éppen ennek a képe: a figyelem végtelen beszennyeződése, és akkor azt mondjuk: tüntessük el. Iván eltünteti, én eltüntetem, és most kinézünk a természetbe, vagy csak egy zenedarabra hallgatunk oda, vagy egy emberi arcra nézünk rá. Egészen biztos vagyok benne, hogy egészen mást is látnánk.

Megtisztítás annyi, mint a figyelmet üressé tenni. Így kezdődik a későbbi hagyományokban: megtisztulás, azaz erkölcsi megtisztulás, tulajdonképpen az ürességről szól, az üres figyelemről. De ez az üresség egyéni. Ez az, amit tudhatunk, és ezért, ha ki is szórtunk minden lim-lomot, egyénileg tapasztalunk. A szép az, hogy ez a zen-buddhizmusban abszolút tudatos. Ezért beszélnek egyéni ürességről. „Az üresség sokkal inkább valaki, mint valami” – mondják. És aztán gyakran hallani azt, hogy a buddhizmus nem ismeri az Ént – csak az Ént ismeri, a „magamat” nem. A „magamat”, azzal, amit mi egónak nevezünk, el kell takarítanunk, ez a megtisztuláshoz tartozik. Csak ezután jut az egyéniség napvilágra: üresen. De az üresség egyéni, mondjuk, színe van. Valamilyen, szaga van. Nem igaz, hogy ha a lim-lomot eltakarítjuk, akkor uniformizálódunk. Épp fordítva. A lim-lom sokkal hasonlóbb. A lim-lom-lelkek sokkal hasonlóbbak egymáshoz. Az én lim-lomom és a tiéd sokkal hasonlóbb, mint az igazi, megtisztított egyéniség. Ezek teljesen különbözőek. Mindig azt mondom: ritkán adódik olyan kocsmá, amelyben csak én fordulok elő, hanem csoportosan mennek az emberek kocsmába, mert a lim-lom épp hogy nem egyéni. Nagyon egyértelmű. Éppen, hogy nem egyéni.

Üresség és világ egyszerre lehetnek jelen

GK: Longin, mit mondtál, hogy volt?

Longin: Azt, hogy ahhoz, hogy „azzá” váljék, a figyelemnek már észlelnie kellett azt, és ezért az észlelés és az azzá válás egyszerre történik.

GK: Ja, igen, ehhez Christinának is volt egy kérdése. Igen, ez egy és ugyanaz. Nem egymásután, hanem a figyelem tulajdonképpen nem tud azzá válni, anélkül, hogy látná, és fordítva. *Ez mindig a belső világosság áramlása* – William James volt talán az első, aki fölfedezte, hogy a figyelem áramlás. Ez, hogy úgy mondjam, már nagyon kifinomult felfedezés vagy megfigyelés.

És ebben is van egyszereség. Ezt az egyszereséget már a múltkor is érintettük.

Egy női résztvevő: A különbség egyszerre van.

Nem csak. Nem csak. Hanem hogy üresség és világ egyszerre lehet jelen. Erre a paradoxonra még visszatérünk. Ez a zen egyik alaptézise, hogy az üresség abszolút összefér a nem-ürességgel. Néha azt mondják: nirvána és szamszara – a semmi és a hétköznapi világ – egy és ugyanaz, egyszerre. Tehát ez egy szint, vagyis: általában úgy éli át az ember – ha eljut oda –, hogy a figyelem ürességét éli át először és azt, hogy a figyelem önmagát észleli, és ez azt jelenti: Én vagyok, Én. És a következő szint, hogy egyszerre is észleli, anélkül, hogy föl kellene adnia az ürességet, vagy önmagát: egyszerre észleljük az „azt” – ez a koncentrációs gyakorlat végső célja. Az első cél, hogy a koncentráció úgy megerősödjék, hogy a téma ürügye

nélkül is koncentrált maradjon, és így önmagát érzéleje. Ez most azt jelenti, hogy tulajdonképpen a világot észleljük – de megtisztított figyelemmel; nem úgy, hogy tele van mindenféle már előre kész formával és fogalmisággal. Hogy elfelejtjük, hogy hívják a virágot, elfelejtjük a színét, a formáját, csak a virágot észleljük. Mert minden, amit gondolunk, mondunk róla fátyol, amivel beborítjuk.

Amit Adelhart mondott, hogy az ott-levést – a reggeli imádságnál – szándékosan hagyjuk váltakozni az itt-levéssel, egyike a legfontosabb dolgoknak, ami által mind a kettőt észleljük. Beszeltünk a rövidtávú emlékezetkiesésről. Azt mondtuk, hogy ennek az lehet az oka, hogy öregeken nem annyira érezzük, nem olyan érzően éljük át a világot. Akit nagyon szeretünk, azt természetesen nem felejtjük el. Néha az is előfordul, hogy öreg emberek nem ismerik fel a házastársukat. Ez rossz jel. Érzésben azt jelenti: többé nem érdekes. De általában nem így van, hanem van, akit felismerünk. De azokat, akikkel egy öregember újonnan találkozik... Azt mondom erre: fő, hogy téged felismer. Hogy másokat nem ismer fel, na, igen, őket még egyszer be kell mutatni. Van egy híres vicc: az öregségi Alzheimer kórnál azt mondja az orvos: „Önök Alzheimerre van, és ez jó is meg nem is. Sok új jó barátot fog találni, és sok mindenre nem fog emlékezni, és amire hazatér, azt is elfelejti, amit most mondtam Önnek.”

A váltogatás teszi lehetővé, hogy ezeket az állapotokat észrevegyük és meghosszabbítsuk. Az állapotokat meghosszabbítani. Az ittlétet nem nagyon kell meghosszabbítanunk, az meghosszabbodik magától, ámde a másik. Ez azzal függ össze, amit szintén észrevettünk itt – a zavarásokkal. A zavarás akkor nem az, ha azt mondom: rendben, választhatnám témául a vitorlát vagy a madarat vagy mást is. Ezek módszerek arra, hogy megkerüljük a kívülről jövő zavarásokat. Ne küzdjünk ellenük, hanem öleljük át őket: semmi baj, gyere ide, háttér. Ezek az észrevételeim.

De, amit még hozzáfűznék: az érzésben nincs dualitás, teljesen kizárt. Mert nem tárgyakat érzünk. Amit érzek, soha nem tárgy. A zene nem tárgy. Ha a zene tárgy, akkor másról van szó. És itt megint az értelem kerül előtérbe, mert aminek nincs értelme számomra, az rögtön tárggyá lesz. Vannak emberek például, akik azt mondják, hogy az olyan zene, mint amilyen Boulezé²² – tárgy marad. Azaz, nem *hallom* az értelmét. Egy olyan idegen nyelv is, amelyet nem tanultam, tárgy marad, mert legfeljebb a hangzását élelem át, de az értelmét nem. Abban a pillanatban, hogy értelmet élek át, kikerülök az apránként való tapogatásból, tehát ugyanazt teszem, mint a dallamnál, és az értelem mindig azt jelenti: érzés iránti érzék. A gondolkodás nem maga dönti el, hogy van-e valaminek értelme vagy nincs. Nem képes rá. Ez tiszta érzés. Értelmesnek érződik? És ha nem ismerem a nyelvet, akkor semminek sincs értelme. És a nyelven egy művészet nyelvét is értem, mert az értés nyelvtől függő. Először a nyelvet kell megismerni. Akkor lesz értelme. Akkor adódik az értelem. Ha nem értem a nyelvet, akkor kívül marad, akkor tárgy marad. Nem úszom együtt vele. Igen, és bosszantani kezd. Ez az utolsó lépés.

Az igazi régi kínai zene sem értelmes számomra, ha nem tanulom meg a nyelvét. Egyszer operában voltam Kínában. És egyik magyar kollegám jelekkel adta értésemre: „nem bírom hallgatni”. Ideges és feszült lett attól, hogy nem értette. Irritáló, ha valamit tartósan nem értünk. Hogy értelmes-e valami vagy sem, az az érzésünkhöz intézett kérdés, nem a gondolkodásunkhoz. Steiner is felismerte ezt – azonnal hozhatok erre egy Steiner-idézetet: *a gondolkodás alapja az érzés*. És ezért sem tárgy az értelem. Az értésben egyek vagyunk. Ez majd témánk lesz. Azaz: a megismerésben, az értésben, még nincs dualitás, csak miután lejátszódott ez a folyamat, akkor válik ketté a világ, legalább ketté.

²² Pierre Boulez (1925-2016) francia zeneszerző, karmester